

ВСТЪПИТЕЛНО СЛОВО

на проф. дфн Димитър Кенанов

Уважаеми г-н Ректор!

Уважаеми високи гости!

Уважаеми колеги, участници в Международния симпозиум

„Търновска книжовна школа – традиция и послания“!

Словото ми е построено в две тематични взаимосвързани части: *Предверие към Евтимиевата исихастка книжовна школа* и *По стъпките на първоучителите: Университетското продължание на Търновската книжовна школа*¹.

1.

Тук, на свещената търновска Света гора, може да се доловят ясно гласове, да се съзрат силуети на предци от времето на св. Патриарх Евтимий и неговите сподвижници. На стотина метра от паметника на последния търновски и всебългарски предстоятел на Православната ни църква се виждат отломки от обител, посветена на Пресвета Богородица. Знаем как ние, българите, празнуваме духовните празници – както в делничното битие се смесва доброто и злото, така светостта се измества от битовата празност. Затова и Патриарх Евтимий забранява летен храмов празник, за да възпре разпалването на всевъзможните острастени хедонистични пориви.

Сигурно запретът е бил предупреждение към люде себелюбни, затъмнили образа Божи у себе си, отчуждили се от Бога, забравили за Неговото присъствие, за присъствието на Неговите пратеници – ангели и светии. Ето защо като предупреждение, а не само, за да да измоли дар слово, в уводите на агиографските си текстове св. Евтимий се обръща към Бога и светиите, както напр. в реторическото предисловие на похвалното слово за св. равноапостолни Константин Велики и неговата майка Елена: „Но ела ми сега и сам, Константине, и [ми] дарй слово, та да започна словото за тебе. Защото всичко твое е

¹ Повече вж.: **Кенанов, Д.** 650 години Търновска държава на Духа. Научноизследователска програма „Търновска книжовна школа“. 1371– 1971– 2021. УИ, Велико Търново, 2021. **Кенанов, Д.** Книга за атонския старец Йоан. Том 1. Велико Търново, 2022 Електронно издание: <https://uni-vt.academia.edu/DimitarKenanov>

достойно за удивление, всичко твое е прекрасно, всяка църква чрез тебе се украси, всяко царство с тебе се утвърждава, всеки идол чрез тебе бе унищожен, християнската вяра чрез тебе бе укрепена“ (Превод: Кл. Иванова).

От друга страна – цялото авторско и преводаческо патриархово дело е израз на убеденост, че рано или късно у всекиго се поражда копнеж да потърси и да тръгне към Създателя си, към непристъпната по същина Божия светлина, в която живее Бог и която е енергия на същността Му.

Навреме или късно, всеки се убеждава в прозрението, към което дълги години вървят братята на Иаковлевия син Йосиф – в земния живот има още един невидим божествен Участник, който възмездява всяко намерение или действие. Тази истина нашите предци започват горестно да осъзнават с лавината от пандемийни, природни катаклизми и политически сътресения през XIV в.

Преди 650 години България и Балканите се разтърсват от две събития, които предначертavat дълготрайни, разрушителни, вековни последствия за християнските народи от Азия и Югоизточна Европа. През месец февруари завършва земния си път цар Иван Александър. Единното българско царство е поделено на Търновско и Видинско от двамата враждуващи помежду си братя по баща – цар Иван Шишман и цар Иван Срацимир. През месец септември в битката край Чирмен османските агарянски нашественици разбиват южнославянската войска на крал Вълкашин и деспот Углеш и получават стратегически преимущества за завоевателни походи на Балканите.

Свидетел, очевидец на разорението след Маришкия разгром е старобългарският книжовник и преводач Исаия Серски: „Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха, и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от създанието на света не е бивал и какъвто, Христе милостиви, да не настава никога вече. Които пък се спасиха от тази напаст, те, по Божие допущение, биваха изпояждани от вълци. Дене и ноще те нападаха и разкъсваха хората“. За монах Исаия (който – обхванат от масовия страх, посочва името си с криптограма), отчаянието достига библейски дълбочини: „И наистина, тогава живите облажаваха по-рано умрелите“ (Еклезиаст. 4:2).

Именно през същата 1371 г. монах Евтимий, бъдещият предстоятел на Българската православна църква, се отказва да бъде *кариерен космополит* и се завръща от Цариград в престолния Търновград: „Защото трябваше и отечеството, което го роди, да си има красител и във време на нужда крепител, обогатен с дарбите на Духа“ (митрополит Григорий Цамблак). Срещу поробителското ислямско нашествие започва да се изгражда в духовен щит ръководената от св. Патриарх Евтимий исихастка славяноцентрична Търновска книжовна школа – духовен светилник за православните народи с богослужби на старобългарския Кирило-Методиев език.

Когато през 1836 г. в Белград отец Неофит Рилски отпечатва житието и службите на св. Иван Рилски, той признава, че не му е известно кога е живял

св. Патриарх Евтимий – автор на пространния житиепис за рилския светец. През 1871 г. архим. Леонид (Кавелин) публикува „Похвално слово за св. Евтимий Търновски“ от Григорий Цамблак. Обнародваният текст всъщност донася многоочакваното прозрение за славистичната общност. Стават известни Бориловият синодик от 1211 г. (в редакция от XIV век), Рилските панегирици на Владислав Граматик от 1479 г. и на Мардарий Рилски от 1483 г., където са преписани ред Евтимиеви съчинения. Сред заслужилите евтимиевисти се открояват Полихроний А. Сирку (Сирков), Константин Ф. Радченко, Е. Калужняcki, Вл. В. Качановски, Ал. И. Яцимирски и други.

Преддверието към Евтимиевата Търновска книжовна школа е „исправление божественыхъ книгъ духовныхъ“, подето от препод. атонски старец Йоан. Неговото преводаческо и кодификаторско дело не може да бъде правилно осмислено без да бъде поставено в културологическия облик на балканския XIII в., с който сигурно е свързана част от Йоановия житейски път. Тогава, освен Византия, на политическата карта на Балканите първите си стъпки правят две славянски държави – новооснованата от Неманичите Сърбия, и България, освободила се от ярема на ромеите.

Рицарите кръстоносци превземат с изключителна жестокост Константинопол през 1204 г., поругават православните светини и се опитват да наложат римо-католическата уния. След нападение на латинците през 1275 г. славяно-българският Зографски манастир в Св. гора дава свидни жертви – 26 мъченици за вярата и унищожена библиотека с поне две стотици ръкописи („Разказ за зографските мъченици“).

Освен западните кръстоносци към Балканите проявяват завоевателен интерес татарите, а през следващото столетие, след Чирменската битка от 1371 г., османотурските нашественици отвоюват стратегически плацдарм за налагането на иноверско иго първо над българите, след тях – над ромеите/гърците и сърбите. За успешното осъществяване на този погром подкрепа дават и системните вражди, междуособици и войни между България, Сърбия и Византия. В тая самоунищожителна политика се привлича и православната святост – агиографски предания изправят св. Димитър Солунски срещу цар Калоян и по този пример – св. Симеон Неман срещу Стрез.

Срв. „История славянобългарска“ на св. Паисий Хилендарски: „Йоан-Калиман се вдигнал с голяма ярост и разорил множество гръцки градове от основи. И досега някои от тях са пусти; от това време Филипопол, Марул стоят свършено пусти, а други техни разорени градове са: Драма, Серес, Кавала, Демир, Исар, Нено, Орван, Тасо и много други по Нисия [по островите]. Оставил само Солун поради любовта си към свети Димитрия, когото те славели и почитали и имали неговия образ на своя печат – и досега стои на техния печат и хрисовули. Гърците казват, че дошъл и Солун да разори, и свети Димитър го убил тук, но това тяхно мнение не е истина. След това той живял много години и бил ранен в дясната ръка отново на война в Солун и умрял. Те имали голяма

вяра и усърдие към светеца, както по-преди се каза за неговия баща“ (Превод: акад. проф. Йордан Иванов).

Срв. Стефан Първовенчани, „Житие на препод. Симеон (Стефан Неман): „Тако и сии мои господинь светый. пособе и хране отъчьствие. пронзи сего [Стрез] злага и издьше посреде народа“.

В края на XV век в „Житие с малка похвала на св. Йоан/Иван Рилски“ Димитър Кантакузин, макар и с открит антибългарски акцент, осмисля с горчивина пагубните разрушителни процеси, довели до агарянското иго: „Християните – говоря за гръцкото и българското племе и отчасти за сърбите, които тогава бяха най-слаби и тям подвластни – водеха люта междуособна бран многолетно и жестоко, и насилнически. И не упреквам българския народ за началото, докато не беше просветен с вярата, а откогато [българите] бяха кръстени с единно кръщение и не се отказваха от злото; и тази тяхна жестокост и безчовечност ненавиждам и порицавам. Но няма да похваля и гръцката горделивост, превъзнесена с високоумие. Именно затова, понеже имаха един към други злост и проливаха кръвта си като вода – което не подобава да се върши дори при друговерци, – получават прочее това, що са пожелали“ (Превод: А. Минчева).

Разбира се, елементите на разумен етноцентризм, могат да се видят в старобългарските книжовни трудове. Те са най-малко запазени по разбираеми причини. Месианизмът в „Български апокрифен летопис“ и уточнения като „словени, сиреч българи“ („Слово за Сивила“, „Солунска легенда“) поддържат будно родолюбието на българите, тъпкани от императорския гнет през XI–XII в. Срв.: книжовника Теотокий Псилища, Евангелие от 1346 г.: „из гръцескихъ слогней/речей на блъгарский езикъ“; книжовника Симеон, Лондонско Евангелие от 1356 г.: изъ еллинскихъ словесъ, въ наша словенска реч/слонга“.

Старосръбската книжовност, съсредоточена в сръбския Хилендарски манастир на Атон, прегръща етноцентризма като заветна държавозащитна своя мисия, а старобългарските книжовници по принцип продължават да са отвърнати от съблазните на етноцентризма, бидейки верни последователи на Кирило-Методиевия славянохристиянски универсализъм, следван от православния славяноцентризм на първото поколение старобългарски дейци на културата от Плиска, Велики Преслав и Охрид. Както би се изразил о. Неофит Рилски, старобългарските книжовници, сред които е старецът Йоан, са не само превъзходни/„глубоки“ „славонисти/изкусные в славянскомъ языцѣ“, но и в същата степен са познавачи и тълмачи на гръцкия език („еллинисти“), те могат да създават словесни и музикални творения на гръцки език – препод. Йоан Кукузел Ангелогласния, монах Григорий Доброписец („Житие на препод. Ромил Бдински“). В старобългарските книжовни центрове и школи от Атон, Парория, Търновград се изработва духовен отбранителен щит, който подпомага оцеляването на славяноезичното православие не само на Балканите, но и в Угро-Влахия, Молдова, Великото княжество Литовско и Московска Русия.

Справедливият патос на тези несъмнени духовни заслуги обаче не сменя правотата в разсъжденията на Боян Пенев за историческата участ на българите и българската държавност, положена още през VII век: „От покръстването до днес, като обособен в национално отношение, като творец на своя култура, българският народ съществува вече 12 столетия. Би помислил човек – 12 века културен живот – каква здрава основа на творчество! А всъщност през този дълъг период нашият народ е робувал около 700 години: два века под гърци и пет века под турци. Живял е свободен живот пет века само. Свободен – в твърде релативен смисъл. Вековни, постоянни войни с Византия, вътрешни неуредици, междуособия, неблагоразумни или крайно слаби владетели – тия, които са били силни, не са били предвидливи – дълбоки социални противоречия до падането на България под турците, непросветен народ, гнетен от една аристокрация, лишена от по-широко национално и обществено съзнание, неустроена напълно държава, заобиколена от враждебни съседи, всеки момент застрашена. Ето това са условията на нашето политическо и културно съществуване“.

Големият преводачески и кодификаторски размах в трудовете на стареца Йоан и неговите сътрудници от атонската Велика Лавра „Св. Атанасий“ отразява подобно движение и във византийската духовна култура. Ако се обърнем към „морфологията на културите“, описана от Арнолд Тойнби и коментирана от Ернст Роберт Курциус, византийският литературен модел и през XIII–XIV в. изпълнява генеративната си функция спрямо своята „дъщерна култура“ – старобългарската християнска култура, която от своя страна „изпраща“ получената информация в своите „порождения“ – православната славянска и неславянска общност със старобългарско по език богослужение, на запад от Илирика и на север до Океана.

Действително, „след латинското владичество на Балканите (1204–1264) се налага известна ревизия на богослужебните текстове, на чинопоследованията и месецослова. Това се извършва въз основа на общия и по-стар Йерусалимски устав. Както отбелязва още В. Ягич, свидетелства за ревизиране на някои богослужебни книги (напр. „Псалтира“) се съдържат в паметници от втората половина на XIII в. Активно тези процеси на византийска и южнославянска почва протичат през XIV в.“.

В този контекст е важно да се отбележи не случайно появилото се граматическо съчинение на Мануил Мосхопулос (ок. 1265–1315 г.) „Еротимата“, където се дават нормативни предписания не само върху правописа и граматиката, но и се обсъждат въпроси от средновековната стилистика и теория на литературата.

Именно през последните две десетилетия на XIII в. сигурно преподавател старец Йоан започва книжовното си дело. Бидейки монах от Атон, „градината на Пресвета Богородица“, първо Йоаново потруждение може да е химнографската антология „Богородичник“, чийто Петербургски препис се отнася към нача-

лото или първата четвърт на XIV век. Книгата „Богородичник“ е присъединена към „Октоиха“, а „Служба на Богородичния Акатист“ – към Постния Триод.

След като препод. Григорий Синаит (†1346 г.), идва в Атон (начало на XIV в.) и се заселва в Парория (1328 г.), в исихасткия балкански XIV в. настъпва върхов период от преводаческата активност към настолно монашеско ръководство боговдъхновен дар на св. Йоан Синайски. Около 1328–1330 г. на Атон с изключителен авторитет се прославя основателят на благодатния византийско-български исихазъм препод. Григорий Синаит, за когото четенето на духовни книги е неотменимо духовно дѣланіе на монаха. Разумното и благочинното четене включва набор от аскетически съчинения. На първо място сред книгите „за безмълвието и молитвата“ е поставена „Небесна Лествица“ от Йоан Синайски, следван от Исаак Сирин, Максим Изповедник, Симеон Нови Богослов и неговия ученик Никита Ститат, Исихий Йерусалимски, Филотей Синаит.

Създава се групата на редактирания стар лествичен превод (РСП) в доскоро неизвестен първичен вид (Хил. 180, Хил. 182, Деч. 73, Волок. 463, Волок. 503) и разпространен в наново сверено издание (РСП по Гилф. 48, Пог. 1054, Рил.3/11, Q.I.309). По почерк Пог. 1054 е труд на инок Лаврентий, а Рил. 3/11 с включени Доротеєви слова е потруждение на инок Теодосий – ръкописът му е завършен през 1364 г. в местността Усте край Търновград. Вж.: **Кенанов, Д.** По стълбата на новия Иаков. Книгата „Небесна Лествица. Съдбини на старобългарския превод, Велико Търново, 2021. Ел. издание: <https://uni-vt.academia.edu/DimitarKenanov>.

Върху основата на Синаитовия списък на Атон се подготвя антологията „Добротолюбие/Филокалия“ с откровения на монашеските отци „за небесната философия“ (Паладий), която по светогорски ръкописи през 1782 г. във Венеция отпечатва св. Никодим Агиорит с настояването на еп. Макарий Нотарас. Повечето автори на аскетическите слова от тази книга намираме в българското преводно „Добротолюбие“/Гилф. 47 от 1360–1375 г., което се открива със словата на Григорий Синаит за безмълвието и молитвата. Нататък следват: Максим Изповедник, Нил постник, еп. Диадок, Таласий, Никита Стифат, Макарий Египетски (словата са подбрани от блаж. Симеон Метафраст), Марк подвижник, Теодор Едески, Филотей Синайски, авва Исаия, Симеон Нови Богослов.

Заедно с препод. Теодосий Търновски, българският Патриарх Евтимий, неговите съидейници са наследници и дейни продължители на непреходно книжовно, преводно и авторско, строителство, което и до днес живее в богослужбите и четивата на Православната славяноезична църква.

Св. Евтимий Търновски, учениците и последователите му въвеждат в славянския свят новия по сила и изразителност художествен език на усложнения, емоционално-експресивен стил „плетение словес“. Те привеждат в действие изобразителните възможности на славянската реч, която разкрива

необятните си пространства, за да материализира в слово и най-възвишените, най-дълбоките богословски търсения на човешкия ум.

Като следва тенденциите в богословската литература и изискванията на нововъведения във Византия и на Атон Йерусалимски устав, под закрилата и насърчението на св. Евтимий в Търновското царство се пристъпва към всеобхватно „изправяне на божествените книги“. Българският патриарх се залавя да свери преводите на богослужебните книги – да изчисти църковните четива от езикови и съдържателни примеси, добавени поради незнание, невежество и немара, словесно неумение или от еретическо зловерие.

Под ръководството на св. Патриарх Евтимий със съдействието и законодателните разпоредби на цар Иван Шишман в търновската Света гора се завършва кодифицирането на литературния език и сверяването на богослужебните книги с гръцките оригинали. Както в Плиска, Велики Преслав и Охрид се работи за духовния напредък на цялото славянство, така и сега новите творчески постижения стават основополагащо градиво за духовното развитие на Югоизточна Европа.

Да се претвори точно смисълът на текстовете е ключов принцип от Кирило-Методиевата епоха, но само с пословното превеждане (дума по дума) е възможно да се запази натовареният с художествени задачи усложнен синтаксис и могат да се пренесат благозвучните тонове, ритмиката, красивите плетеници в „словесното взмо“ на гръкоезичните автори.

Св. Патриарх Евтимий става възприемник на всеобхватно филологическо движение, чиято цел е българският книжовен език да се изравни по изразителност със съвършената красота на гръцкия богослужебен език. И като преводач, и като писател той копнее за Божия дар на ангелското небесногласие, понеже само с него може да се разкаже уместно за подвига на христорлюбците, за блажената пълнота в отвъдния, в бъдещия живот, отреден за праведниците.

Натрупаният заварен опит на предходните (стари, първи) преводачи не се отхвърля, но внимателно се изучават заварените преводи и наново се сверяват с гръкоезичните им оригинали. Преводите-редакции се надстрояват върху старите основи – остарялото и погрешното в тях се поправя, верните преводачески решения се запазват. Така изправянето на богослужебните книги е победа на православния традиционализъм, на приемствеността в богослужебния старобългарски език.

Преводачите от Евтимиевия кръг *просветляват вещественото, телесното покривало на думите* (материални скрижали от писмена и звукове), за да се преобразят в духовни скрижали-носители на Христовото учение и чрез тях да се именува точно, да се възхожда, узнава и прозрява красотата на невидимия духовен мир, на Божията незаходима и невходима Светлина.

2.

Потомците на средновековните търновски книжовници през 1971 г. организират Първия Международен симпозиум за Търновската книжовна школа, който се провежда през 1971 г. в заседателните зали на създадения през 1963 г. Висш педагогически институт „Братя Кирил и Методий“. Като птицата феникс националното духовно средище възкръсва от руините на историческите превратности и промислително осъществява приемствеността, многовековното единство на българската култура. За да изпълни мисията си, младата великотърновска Алма Матер, идваща от далечните бродове на времето, поставя началото на нов етап от научното изследване на средновековната българска цивилизация.

Знаменателно е, че на 14 октомври 1971 г. в рамките на симпозиума официално се обявява заслуженото ново достойнство на висшето училище в града край Янтра – преобразуването му във втори български университет, носещ името на славянобългарските първоучители, светите братя Константин-Кирил и Методий.

В Института по балканистика при Българската академия на науките се учредява секция „Културна история на балканските народи“ с ръководител проф. Пеньо Русев и се поддържа близко сътрудничество с Комплексната научноизследователска група „Търновска книжовна школа“ от Велико Търново. Тя е създадена през 1972 г. с решение на Държавния комитет за наука и технически прогрес. През март 1991 г. Ректорският и Академическият съвет на Великотърновския университет преустрояват Комплексната група в Научноизследователски център „Търновска книжовна школа“.

След проф. Пеньо Русев ръководители на великотърновската старобългаристика стават акад. Петър Динев и проф. Георги Данчев. В печат се появяват капитални колективни приноси на световната славистична и българистична общност чрез авторитетната поредица от сборници с наслова „Търновска книжовна школа (досега са обнародвани 11 тома), чрез издадените материали от съпътстващи конференции за св. Патриарх Евтимий Търновски, преп. Теодосий Търновски, св. митрополит Киприан, Паисий Величковски, чрез монографии на интегрираните в работата на центъра български и чуждестранни учени. Заслугите им получават многократно оповестявани високи оценки по страниците на медиевистични издания у нас и в чужбина.

През 1974 г. се провежда Научна конференция за Търновската книжовна школа. На нея се обсъждат проблемите по събирането, изследването и принципите на издаването на книжовните паметници на Търновската книжовна школа.

Така се поставя началото на научноизследователска традиция, която интегрира усилията на учени слависти от България и университетски центрове от много страни по света, които продължиха, разгърнаха известните дотогава

проучвания от края на XIX–XX век (Полихроний Сирку, Константин Радченко, Емил Калужняцки, Александър Яцимирски).

Организаторите на симпозиумите се стремят да събират цвета на международната славистика – на първия форум: Ю. К. Бегунов, Дж. Трифунович, Р. Маринкович, Й. Лаудат, Г. Михаила, Й. Русек, Т. Василевски. В другите „издания“ списъкът се попълва с нови имена (II и III симпозиум) като Г. Сване, Д. С. Лихачев, Л. А. Дмитриев, Е. И. Демина, Пр. Матеич, В. Келару, Д. Фрайданк, О. А. Князевская, Е. В. Чешко, Х. Кайперт, Х.-Д. Дьопман, Ал. Младенович, Е. Благова, В. Марди-Бабицова, Ал. Наумов, Д. Гонис, Д. Замфиреску, Д. Петрович. Международният състав се затвърждава и разширява на всеки следващ симпозиум.

Тази продължаваща и до днес *отвореност* към всички български и чуждестранни учени позволява много бързо да се развият научните изследвания за Търновската книжовна школа в дисертации, монографии и студии.

Само за периода от 1973 до 1980 г. са подготвени и защитени 10 дисертации за Патриарх Евтимий и неговите ученици и следовници – Г. Петков, Ив. Буюклиев, Н. Дончева-Панайотова, Ел. Коцева-Арнаудова, Н. Милева, М. Тихова, П. Бойчева, Ив. Харалампиев, Д. Кенанов, Кл. Иванова. От авторски колективи са публикувани три Цамблакови агиографски съчинения: „Мъчение на св. Йоан Нови Сучавски“ (1966), „Похвално слово за св. Евтимий, патриарх Търновски“ (1971), „Житие на крал Стефан Дечански“ (1983). Издателската вълна продължава със съчиненията на Константин Костенечки (1986) и Димитър Кантакузин (1989).

Три монографии са посветени на личността и делото на първосветителя Евтимий – Кл. Иванова („Патриарх Евтимий“, С., 1986), Ив. Харалампиев („Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски“, С., 1990), Д. Кенанов („Ораторската проза на Патриарх Евтимий Търновски“, Велико Търново, 1995). Следва да прибавим фототипното издание от Ел. Коцева на Евтимиевия служебник (С., 1985), книгата на Ив. Богданов с биографията „Патриарх Евтимий. Книга за него и неговото време“ (С., 1970), съчиненията на Патриарх Евтимий Търновски в новобългарски превод (С., 1990) на Кл. Иванова, А.-М. Тотоманова, М. Спасова, Ст. Кожухаров, очерците на К. Мечев („Покровител на книжнината. Очерк за цар Иван Александър“, С., 1977) и на Б. Ст. Ангелов („Старобългарски писатели“, С., 1981), коментираното издание „Иван Александровият сборник от 1348 г.“ (С., 1981) на К. Куев, антологията на Г. Данчев и Н. Дончева-Панайотова („Търновска книжовна школа“, С., 1996).

Поредицата от книги за Григорий Цамблак се открива от К. Мечев (Григорий Цамблак, С., 1969) и се продължава от Н. Дончева-Панайотова („Словото на Григорий Цамблак за митрополит Киприан“, Велико Търново, 1995), И. Петкова („Григорий Цамблак и православието на Балканите“, С., 1996), Ю. В. Пелешенко („Развитие на украинската ораторска и агиографична проза през XIV–XV век“, на украински език, Киев, 1990).

Цамблакознанието продължи да се обогатява в краевековието и началото на третото хилядолетие с книгите на М. Спасова („Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак“, Велико Търново, 1999; „Книгата Григорий Цамблак (Увод, славянски текст, превод на съвременен български“, УИ, С., 2019), Д. Кенанов (Озареният Григорий Цамблак. По материали от Вилнюските ръкописни и старопечатни сбирки“, Пловдив–Велико Търново, 2000), Н. Дончева-Панайотова (Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа. XV–XVII в., Велико Търново, 2004) и капиталния, енциклопедичния труд на Юрий К. Бегунов („Творческо наследство Григория Цамблака“, Велико Търново, 2005).

Пред IV Международен симпозиум от 16–17 октомври 1985 г. акад. П. Динев четеше доклада си „Търновската книжовна школа. История, основни черти, значение“. След като се споменават имената на първите изследвачи, много точно се подчертава оживеният научен интерес към Търновската школа от средата на XX век:

„Справедливостта изисква да изтъкна, че научното изследване на Търновския книжовен и културен център в Средновековието дължи много на основания през 60-те години Великотърновски университет „Кирил и Методий“, който със съдействието на Българската академия на науките и Софийския университет „Климент Охридски“, както на български, така и на чуждестранни учени организира четири научни сесии, посветени на Търновската книжовна школа. Заедно с това бе подета инициативата за издаване на книжовното наследство на школата“.

Акад. Петър Динев също споделя принципа за науката като колективно дело, където са интегрирани, а не разединени или репресирани, усилията на всички. И наистина – науката е колективно дело, поле за благородно съревнование, където общуването с натрупаната традиция от близкото или далечното минало съживява образи на скъпи имена.

Бидейки признателен ученик, много пъти досега съм изтъквал теоретичния литературоведски принос на университетския първостроител проф. Пеню Русев: В неговата хабилитационна дисертация, в монографии и студии се разработват нови или малко известни направления от литературознанието и хуманитаристиката – психология на творчеството и художественото възприемане, взаимодействия в културата „от гледна точка на кибернетиката, теория на информацията и общата теория на комуникациите“, източнохристиянска информационна „макросистема“ с център Цариград (*Място и роля на книжовната школа в развитието на културното общуване в Югоизточна и Източна Европа през Средновековието*), сравнително балканско литературознание. Съавтор е на издания с новобългарски превод на Евтимиеви, Киприанови и Цамблакови съчинения („Мъчение на св. Йоан Нови Сучавски“, „Похвално слово за св. Евтимий, патриарх Търновски“ и др.).

Това най-важно качество в почерка на учения – неговият постоянен интерес към новите оценъчни подходи в литературната история и теория се потвърждава от книгата-завещание: *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа* (София, БАН, 1983).

В труда си изследвачът и организаторът, предводителят на съвременната проучвателска работа за Търновската книжовна школа въвежда понятията *метафраза*, *метафрастика*, с които се отключва неразработвано направление в историята и теорията на средновековната българска култура. Въобще цялата книга е предусещане за нов етап, в който навлиза медиевистиката, в случая – нов етап в оценъчното четене, в херменевтиката на средновековния литературен текст. Жизнената съдба на проф. П. Русев не му позволи да продължи в това ново аксиологическо пространство, но с прозренията си той е неделима част от него.

Понятието „метафрастика“ се въвежда, за да назове новото художествено направление в стила на Търновската книжовна школа и с основание метафрастиката се свързва с делото на Симеон Метафраст.

Метафрастиката се превръща във форма на съществуване на православната духовна култура, чието авторство е извънлично. Житията са плод от сътворчеството на човека и благодатното озарение на Бога върху съставителя на агиографския текст, където няма лично (субективно) мнение. По този начин метафрастиката пази догматичното единство на Православието и гласка напред процесите за централизация на духовния живот във Византия и единствените с нея държави.

...През есента на 2009 г. се провежда Деветият Международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. В неговото преддверие се отпечата специален брой, с историографска насоченост, на **Алманаха за Търновската книжовна школа „Търновски писмена“ – 2/2009**, в отделна брошура бе преиздадена първата статия на проф. Куйо М. Куев – „Малоазийската теория за езика на св. св. Кирил и Методий“ (1940). В памет на видния старобългарист и славист и по случай 100-годишнината от рождението му в рамките на Симпозиума заседава Кръгла маса: „Старобългарската ръкописна книга – съдба и мисия“.

На заседанията по програмата на Симпозиума и Кръглата маса присъства дъщерята на проф. К. Куев – Лидия Куева-Шверчек, проф. Р. Павлова, проф. Д. Петканова, проф. Н. Драгова.

В историографското направление за Търновската книжовна школа следва да се включат очерците, преиздаването на студии и книги, свикването на конференции за П. А. Сирку, К. Ф. Радченко, Ем. Калужняцки, Ал. И. Яцимирски, Ем. Георгиев, Б. Ст. Ангелов, Александрина Матковски и др. За отбелязване е издадената антология „Историография на Търновската книжовна школа“, ч. 1 (Издат. „ПИК“, Велико Търново, 1999).

В библиографско-преиздателското направление важно място заема проектът: **алманах „Търновски писмена“** в 6 тома, излизал през 2002, 2009–2014 г. Алманаховите издания са замислени като диалог между учители и ученици.

Върху фона на опитите за подценяване или отхвърляне на славяноцентричната мисия на културата от Второто българско царство, заслужава да се припомни безусловната оценка на Д. С. Лихачов в доклада му пред Първия международен конгрес по българистика (1981):

„Реформите на Евтимий в областта на литературния стил не само придвижвали литературата напред към засилване на образността, но я и връщали до известна степен към традиционните начини на изразяване, към традиционната изразна система. Смишълът е все в същото: страх от загубване на езиковото единство, единството на писмената култура в епохата на застрашеността на страната и народа от външно нахлуване, когато то станало реалност, когато било необходимо да се поддържа единство с цялото славянство. Благодарение на Търновската литературна школа, чиито основни принципи са били възприети и в Русия, България застанала начело на неразделното обединение на цялата славянска писменост. И тази роля на България в културното обединение на цялото славянство не е била изкуствено измислена в Търновската литературна школа. Делото на Константин-Кирил и Методий, както и на техните ученици, се е възприемало от тях самите и е било наистина дело, предназначено за цялото славянство“.

Уважаеми колеги, участници в настоящия XII симпозиум „Търновска книжовна школа – традиция и послания“!

От изследователските търсения, от другаруването ни в името на обективната славистика и старобългаристика, всички разбираме с колко много любов и подвижничество е изпълнено всеотдайното постоянно свещенодействие с ръкописното славянско наследство. Когато се завърши дългочакан труд, тогава идват умилителни мигове, както се вижда напр. при Константин Ф. Радченко – върху отделното издание на магистърската му дисертация (1898) посветителни думи пренасят във времето майчиното обаяние и синовната признателност: „Посвящаю матери моей О. З. Радченко“.

Наистина – продължаващи празници на Духа са изследователските и организаторските достижения на Научно-изследователския център „Търновска книжовна школа“, на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Нека тези празници, с Божията помощ, да продължат в грядущето бъдеще.

12 ноември 2021 г.
Велико Търново